

hrvatske kulture i pismenosti. Možda o tome ponajbolje svjedoči obimna bibliografija koja nadilazi puki popis radova jer u isto vrijeme otvara mnoga nova pitanja za sustavno znanstveno istraživanje velike ostavštine toga hrvatskog franjevca. Volenik je svojom knjigom, koja je plod njegovih istraživanja, pokazao kako je Bonaventura Duda ne samo duhovni i znanstveni velikan hrvatske povijesti XX. stoljeća nego i vjerni nastavljatelj baštine hrvatskih franjevaca iz ranijih stoljeća koji su svojim pastoralno-teološkim i katehetskim radom pratili suvremena duhovna, teološka i kulturna kretanja europskog

Zapada i svojim životom i djelovanjem kroz niz stoljeća povezivali Hrvatsku u svim pogledima s kršćanskim zapadom i zapadnoeuropskim civilizacijskim krugom. Bonaventura Duda očit je primjer čovjeka koji je sve te promjene i pomake pratio te ih prenosio u život Crkve u svojem narodu. Volenik je svojom knjigom zadužio ne samo Bonaventuru Dudu nego je time u isto vrijeme i dao svojevršno priznanje hrvatskim franjevcima u čijem se okruženju formirao, djelovao i ostvarivao taj velikan naše suvremenosti.

Daniel Patafta

Leslaw Daniel CHRUPCAŁA, *Everyone Will See the Salvation of God. Studies in Lukan Theology*, Analecta 83, Edizioni Terra Santa, Milano, 2015., 390 str.

Monografija prof. dr. Leslawa Daniela Chrupcała s Fakulteta biblijskih znanosti i arheologije u Jeruzalemu Papinskoga sveučilišta »Antoniano« dobrim dijelom preuzima članke koji su prethodno bili objavljeni uglavnom na talijanskom jeziku, ali su za potrebe ovoga engleskog izdanja pregledani i prošireni. Popis tih izvornih članaka nalazi se na samom početku djela.

Knjiga je podijeljena u deset poglavlja koja s različitih aspekata obrađuju pitanja vezana uz teologiju Lukina djela, to jest Trećega evanđelja i Djela apostolskih. Usto, na kraju ovoga izdanja nalazi se opsežna i detaljna bibliografija na čak 46 stranica (293–339), što se može i

očekivati od autora vrijednoga bibliografskog izdanja *The Kingdom of God. A Bibliography of 20th Century Research* (Jerusalem, 2007.) te dobrog poznavatelja Lukina djela, što je razvidno iz njegove knjige *Il regno opera della Trinità nel Vangelo di Luca* (Jerusalem, 1998.), ali i znanstvenika koji se ne umara u proučavanju novih izdanja pristiglih u jeruzalemsku fakultetsku knjižnicu Franjevačkog biblijskog studija. Ovo djelo zaključeno je trima korisnim kazalima. Tu je najprije »Kazalo biblijskih navoda« (342–366), potom »Kazalo drevnih izvora« (str. 367–375), koje sadrže židovsku književnost (apokrifne spise s Mrtvoga mora, djela Josipa Flavija i Filona Aleksandrijskoga, rabinska djela poput

Mišne, Babilonskog i Jeruzalemskog Talmuda, Tosefte, Midraša, Targuma i Majmonidovih djela), kršćansku književnost (od kršćanskih apokrifa preko crkvenih otaca i djela ranih kršćanskih pisaca, srednjovjekovnih biblijskih tumača do autora kao što je Dante Alighieri) i rimsku književnost, te na koncu i »Kazalo suvremenih autora«.

Prvo poglavlje naslovljeno je »Luke the Jew? Current Trajectories of Scholarship« (1–22), a bavi se pitanjem podrijetla autora Trećega evanđelja i Djela apostolskih. Autor na početku prikazuje kako se o tom pitanju razvijala rasprava u posljednjih tridesetak godina te je dovela u pitanje uobičajeno uvjerenje o njegovu poganskom podrijetlu i Antiohiji kao vjerojatnom mjestu njegova rođenja, te naglasila mogućnost Lukina židovskog podrijetla na temelju njegova jezika, stila, teoloških preokupacija, poznavanja Septuaginte i sl. Pritom se otvara važno pitanje antižidovstva u Lukinu djelu, što bi, pak, moglo govoriti o njegovu nežidovskom podrijetlu uz dobro poznavanje židovstva i židovskih svetih spisa. Chrupcała u nastavku predstavlja istraživačke napore oko utvrđivanja identiteta Lukinih naslovnika, jer kad bi se moglo dokazati da se svojim djelom on obraća pretežno židovskim kršćanima, moglo bi se zaključiti da je i on sam vjerojatno Židov. Nasuprot autorima koji naglašavaju židovsko podrijetlo evanđelista, autor ove knjige podsjeća na jednostavnu činjenicu da je cijelo njegovo dvostruko djelo posvećeno zapravo kršćanima, bez

obzira koje provenijencije, to jest onima koji su »poučeni« (usp. Lk 1,4; Dj 18,25). Usto, autor naglašava i univerzalnost Lukine poruke te prikazuje pomak među istraživačima koji sve više drže da se ipak u Luki može prepoznati jedan od »bogo-bojaznih«, to jest čovjek koji je formalno bio povezan sa židovstvom, premda možda ne i židovskoga podrijetla. Na kraju tog poglavlja predstavljena su različita mišljenja koja Lukino židovstvo osnažuju i pretpostavkom da je bio farizej, svećenik ili rabin. Zaključno Chrupcała priznaje da nije moguće donijeti konačnu odluku o Lukinu podrijetlu, ali se može reći da je riječ o obrazovanom, genijalnom autoru koji je u isto vrijeme i povjesničar i teolog te možda njegovo podrijetlo i nije ključno za tumačenje i razumijevanje njegovih tekstova.

Drugo poglavlje naslovljeno je »Jesus Christ, Salvation and the Kingdom of God: For a Discussion on the Thematic Unity of Luke-Acts« (23–53), a bavi se pitanjem spasenja i kraljevstva Božjega u Lukinu djelu te temeljem toga nastoji ispitati njegovo tematsko jedinstvo. Kako je već istaknuto u uvodnom dijelu ove recenzije, autor se osobito bavio temom Kraljevstva u Lukinu evanđelju pa su i ove stranice posebno vrijedne. Usto, bavio se i pitanjem obećanja univerzalnoga spasenja u Lukinim djelima. U ovoj knjizi on najprije ispituje Lukin kristocentrizam, njegov prikaz Božjeg nauma u okviru obećanja i ispunjenja, pogled na spasenje koje je u evanđelju namijenjeno svima, a u Djelima apostolskim prikazano kako se

širi svijetom. U središtu je Kristova poslana poruka o kraljevstvu Božjem koja se ne smije shvatiti apstraktno. Kraljevstvo Božje jest kristološko-spasenjski događaj koji se od Isusova poslanja nastavlja i u poslanju učenikâ. Chrupcała zaključuje da upravo ideja kraljevstva Božjega predstavlja ujedinjujući element cijeloga Lukina djela.

Treće poglavlje nosi naslov »Our Father Abraham and the Universal Promise of Salvation in the Lukan Writings«, a nama može biti osobito zanimljivo jer je autor prije nekoliko godina u *Bogoslovskoj smotri* objavio članak istoga naslova na talijanskome jeziku (usp. L. D. Chrupcała, *Il nostro padre Abramo e la promessa universale di salvezza negli scritti di Luca*, u: *Bogoslovska smotra*, 81 [2011.] 2, 217-142). Tako je u popisu izvornih članaka koji su korišteni pri uređivanju ovoga izdanja naveden i članak iz toga časopisa (str. XI). Prema autorovu zaključku, Luka, premda se ne koristi za Abrahama izrazom »naš otac« kad govori o kršćanima iz poganstva, u svojoj rekonstrukciji povijesti spasenja dolazi do zaključka koji slični onom Pavlovu o Abrahamu koji je otac svih koji vjeruju (usp. Rim 4,11b.16b; Gal 3,7).

U četvrtom poglavlju nazvanu »The Lukan Story of Salvation as an Insight: Re-reading Isaiah in Luke-Acts«, autor primjećuje da Luka, kao i većina ostalih novozavjetnih autora, vrlo opširno rabi Izaijine tekstove. Najprije se to može primijetiti u već spomenutu okviru obećanja i ostvarenja, ali i u vrlo čestom pojavljivanju izaijanske metafore svjetla. Bogate

teološke implikacije uporabe Izaijinih tekstova vidljive su u analizama mjestâ gdje se one pojavljuju, pa autor detaljno obrađuje sljedeća mjesta: Lk 1,78b-79a; 2,8-9; 2,30-32; 3,6; Lk 4,18; Lk 13,47; Dj 26,18; Dj 26,23; Dj 28,26-27.

Peto poglavlje naslovljeno je »The Law and the Kingdom of God in the Soteriology of St Luke«, a u njemu se autor bavi odnosom Zakona i kraljevstva Božjega u okviru Lukine soteriologije, gdje se ponovno dotiče pitanja univerzalnoga spasenja. Osim toga obrađuje, često u biblijskoj znanosti raspravljajući, temu podjele vremena na vrijeme Zakona i vrijeme Kraljevstva koja proizlazi iz nekih tumačenja Lk 16,16-17. Ispituje, također, koje je značenje obdržavanja Zakona s obzirom na ulazak u Kraljevstvo, te koji je odnos svjedočenja Kraljevstva i proročke vrijednosti Zakona. Vodeći računa o svemu tome, autor zaključuje da je upravo ideja univerzalizma kod Luke bitan hermeneutički ključ za razumijevanje naracije u Lk 18,18-30, te pokazuje kako Zakon ne samo da je još uvijek važeći nego je još zahtjevniji.

U povezanosti s tom temom stoji i šesto poglavlje – »Faith and Works in Luke: The Case of Circumcision«. Tu se autor zapravo bavi samo pitanjem obrezanja pogana koje se pojavljuje u Novom zavjetu samo kod Luke i Pavla. Pritom daje pregled značenja obrezanja u odnosu na Savez, ispituje važnost Isusova obrezanja osmoga dana te raznolikost prakse u ranoj Crkvi s obzirom na to pitanje. Polazeći od epizode s Kornelijem i njezine

uporabe u nastavku teksta Djela apostolskih, pokazuje da se spasenje u Lukinu gledanju ostvaruje vjerom, a ne djelima Zakona. Timotej, za kojega je jedino rečeno da je obrezan (usp. Dj 16,1-3), jasno je prikazan kao iznimka. Konačno autor ispituje odnos Pavla, kako ga prikazuje Luka, prema obrezanju. Pritom se osvrće na perikopu vezanu uz Pavlov povratak s trećega misijskog putovanja (usp. Dj 21,15-26).

Sedmo poglavlje naslovljeno je »'And the Lord Turned': A Lukan Feature in the Itinerant Behaviour of Jesus«, a u njemu su u žarištu zanimanja odnosi koji vladaju između Isusa i njegovih učenika, pri čemu autor stavlja naglasak na jezik tijela i pokreta (eng. *body language*). Na početku je kratka terminološka studija, koja je potom stavljena u kontekst Lukinih mjesta (Lk 7,9a; 7,44; 9,55; 10,23; 14,25; 22,61a; 23,28). Autor zaključuje da je nasuprot općem uvjerenju kako Luka izbjegava prikazivati Isusove emocije potrebno naglasiti izražajnost njegovih gesta. Isusovo okretanje nije samo literarno sredstvo, nego uz pomoć toga Isus biva postavljen kao uzor, a istaknuta je i njegova briga za učenike.

»The Practice of Prayer by Jesus in the Lukan Teachings« naslov je osmog poglavlja koje se bavi Isusovom molitvom, koja je u evanđelju tako naglašena. Autor obrađuje topografiju te molitve koja se događa na gorama, na pustim mjestima ili bilo gdje drugdje. Potom promatra vrijeme molitve koja se događa danju, noću, u posebnim prigodama, trajno. Na kraju

istražuje način Isusove molitve, počevši od stava preko potrage za samoćom do intenziteta molitve. Autor zaključuje da je molitva još jedna važna tema koja tvori jedinstvo između dviju knjiga Lukina djela.

Deveto poglavlje, »The Finger of God (Luke 11:20) in Modern and Patristic Exegesis«, bavi se pojmom prsta Božjega u Lk 11,20. Chrupčala podsjeća na važnost patrističke egzegeze općenito, a onda i s obzirom na taj pojam. Ipak, u svojoj analizi on polazi od istraživanja značenja i uporabe izraza »prst Božji« u Starome zavjetu, osobito u Izl 8,15, a onda i u Novome zavjetu. U sinoptičkom čitanju uspoređuje Lk 11,20 i Mt 12,28, koji u odnos stavljaju izraze »prst Božji« i »Duh Božji«. Nakon te egzegetske analize, autor prelazi na prikaz tumačenja toga izraza u patrističkoj književnosti, gdje se »prst Božji« tumači kao njegova sila ili kao Duh Sveti.

Posljednje, deseto poglavlje, naslovljeno je »The Plan of God and the Announcement of the Kingdom in the Light of Acts 28:17-31«. Tako se autor vraća sebi dragoj temi kraljevstva Božjega, no sada u svjetlu Dj 28,17-31. Najprije pokazuje uporabu i značenje kraljevstva Božjeg u Djelima apostolskim, da bi onda univerzalni navještaj Kraljevstva smjestio unutar Božjeg spasenjskog nauma, kako ga prikazuje druga Lukina knjiga, s posebnim osvrtom na Pavlov susret sa židovskim vođama (28,17-22), a onda i na Pavlovo svjedočenje kraljevstva Božjega (28,23-28). Na kraju se bavi navještajem kraljevstva Božjega poganima (28,30-31). Luka,

naglašava autor, kao teolog i pisac, vidi u svojoj Crkvi tijekom naviještanja kraljevstva Božjeg i svjedočenja onoga što se odnosi na Isusa Krista. Taj proces dio je Božjeg nauma, pa i prelazak od Židova prema poganima. To se poglavlje zaključuje navodeći šest vrijednih tablica u kojima autor pokazuje način uporabe pojma kraljevstva u Novome zavjetu, u Lukinu djelu, u sinoptičkom odnosu i sl.

Kao što je u svojem predgovoru ovom djelu napisao izvrstan poznavatelj Lukina dvostrukoga djela, Giovanni

Claudio Bottini, ova knjiga predstavlja »obećavajući početak«, jer ocrta važne naznake »teologije, kristologije, ekleziologije i pneumatologije«, a dodali bismo i soteriologije, Lukina evanđelja i Djela apostolskih. Za hrvatske bibličare bit će dodatno zanimljiva jer je Chrupčala kroz svoja bibliografska istraživanja došao u kontakt i s njihovim radovima, pa neke od njih citira u svojim bilješkama (npr. M. Cifrak na str. 69; N. Hohnjec na str. 80; D. Tomašević na str. 58).

Darko Tepert

Irena Avsenik NABERGOJ, Resničnost in resnica v literaturi, v izbranih bibličnih besedilih in njihovi literarni interpretaciji, doktorska disertacija, Ljubljana, 2015., 487 str.

Nakon prvog čitanja disertacije Irene Avsenik Nabergoj čovjek ostaje dojmljen i zadugo obuzet likovima i sadržajem knjige, kao što se zna doživjeti kad bi se pročitao neki poseban roman, gledala kazališna predstava ili vidio dobar film. Taj dojam vjerojatno je proizveo Prešernovo *Krštenje u Savici*, lektira *Pjesme nad pjesmama* u djelu, neslomljivi karakter ustrajnog patnika Joba i prije toga čitanje narativnog izvještaja o Josipu Egipatskome, pa čak i početni izvještaj o stvaranju i padu te tragičnom izgonu iz sretnog ozračja, a da se i ne spominje sva literarna, filozofska, čuvstvena i životna epopeja ovoga opsežnog djela.

Naslov uvodi istinu u široku literarnu bazu. Istina obrađuje općenito istinitost, na što upućuje prihvatljiv engleski

prijevod naslova gdje se pojmom »*reality*« za »resničnost« izbjegava jezična tautologija i proširuje područje razumijevanja istine. Ono specificirano kod izabranih biblijskih tekstova vrijedilo je i za obrađenu literaturu. Izabrani biblijski tekstovi polaze od usputnoga biblijskog uvida do vrlo istančanog i opširnog govora velikih biblijskih odsjeka ili čitavih biblijskih knjiga o stvarnosti i istini. Završna razina tvori povratak na bogatstvo i novost u istoj literarnoj pa i biblijskoj interpretaciji.

Kao bibličar mislim da nisam kompetentan procijeniti veliki broj književnika, počevši od starih, pa sve do kasnijih, uglavnom stranih, pa i slovenskih pisaca te raznih poznatih filozofa i drugih umjetničkih stvaratelja. Ipak s oprezom smijem reći da autoričin stil pokazuje jasnoću